

■ 100 славурых прозвішчаў Беларусі

НАРКЕВІЧЫ-ЁДКІ

ЯКУБ НАРКЕВІЧ-ЁДКА — ВЯЛІКІ БЕЛАРУСКІ ВYНАХОДНІК ЭЛЕКТРАГРАФІІ І МАГНЕТЫЗМУ

У беларускай гісторыі XIX — першай паловы XX стагоддзя былі вядомы тры асобы з прозвішчам Наркевіч-Ёдка: урач-афтальмолаг, доктар медыцыны Вітольд Аляксандравіч Наркевіч-Ёдка, яго сын Вітольд Вітольдавіч, дзеяч польскага сацыялістычнага руху, і вынаходнік Якуб Атонавіч Наркевіч-Ёдка. Менавіта апошні пакінуў асаблівы след у беларускай нацыянальнай і сусветнай гісторыі. У 1896 годзе ў Парыжы нават была выдадзена кніга пра яго жыццё і дзейнасць.

Нарадзіўся Сармат-Якуб-Жыгімонт Атонавіч Наркевіч-Ёдка 27 снежня 1847 года ў маёнтку Турын (Ігуменскі павет, цяпер Пухавіцкі раён) у сям'і буйнога землеўласніка, маршалка Ігуменскага павета. Скончыў знакамітую Мінскую губернскую гімназію. Удасканалваў свае веды і нават паспеў праславіцца ў розных галінах навукі і культуры ў Заходняй Еўропе і Расійскай імперыі...

У 1872 годзе Якуб Атонавіч вярнуўся на радзіму, дзе пачаў актыўна займацца навуковай дзейнасцю ў галіне медыцыны, фізікі, сельскай гаспадаркі, метэаралогіі. Актыўна праводзіў прыродазнаўчыя доследы. У 1872 годзе ў маёнтку Атонава (Капыльскі раён) збудаваў метэаралагічную станцыю, пазней перанёс яе ў маёнтка Наднёман (Уздзенскі раён). Абсталяваў электраграфічную, электрабіялагічную, хімічную і астранамічную лабараторыю самымі новымі прыборамі. У выніку станцыя стала адной з найбуйнейшых у заходняй частцы Расійскай імперыі. Вынайшаў прыладу для вымярэння вільготнасці глебы (лізіметр), спосаб вымярэння скорасці руху воблакаў. Рэгістраваў навалынічныя разрады і прадказваў набліжэнне навалыніцы. Навучыўся выкарыстоўваць токі маланкаадводаў для павышэння ўрадлівасці глебы. Даследаванні ўздзеяння высокага электрычнага напружання на глебу,

правёў у 1894 годзе Джагадзіш Чандра Башэ. Англія ганарыцца Оліверам Джо-эфам Лоджам, які прадэманстраваў радыёперадачу і радыёпрыём на адлегласці 40 метраў. У Расіі вынаходнікам радыё прызнаюць Аляксандра Папова, які 7 мая 1895 года паўтарыў вопыты Лоджа. Але на самой справе наш зямляк Якуб Атонавіч Наркевіч-Ёдка першым у свеце вынайшаў і скарыстаў у 1891—1892 гадах спосаб бясправаднай перадачы і прыёму электрамагнітных хваль на адлегласці. Ён першым сканструяваў і прымяніў для рэгістрацыі навалынічных разрадаў прыбор — радыёпрыёмнік. Дадзены прыёмнік дазваляў рэгістраваць электрычныя разрады ў атмасферы на адлегласці 100 кіламетраў. Гэты факт пацвярджаецца запісам у пратаколе пасяджэння Французскага фізічнага таварыства за снежань 1898 г.: «Лоджу належыць першая ідэя тэлеграфіі без правадоў, калі мы не пажадаем дайсці да Наркевіча-Ёдкі, які на два-тры гады раней выканаў у Вене вельмі цікавыя перадачы з катушкі

«насіці з дошак, прызначаны для сання, які знаходзіцца на пэўнай вышыні над падлогай або зямлёй». У сувязі з гэтым дапускаюць, што далёкі продак Наркевічаў не вылучаўся працалюбствам, а любіў паляжаць у ложку. Аднак гэтую версію нельга лічыць навукова абгрунтаванай і праўдападобнай. Паводле трэцяй версіі, прозвішча *Наркевіч* узыходзіць да агульнаўсходнеславянскай пары. У старажытнарускай мове слова *нарк* мела 14 значэнняў: «імя, назва», «званне», «азначэнне», «абранне, прызначэнне», «волепрадвызначэнне», «рашэнне, прыгавор», «уплыў», «прынашэнне, прысвячэнне», «пракляцце», «клятва, зарок», «мяжа», «прычына», «мэта, намер», «порча, сурокі». Кожнае з гэтых значэнняў прама або ўскосна можна звязаць з мянушкай *Нарок*. Але найчасцей вылучаюць першае значэнне — «імя, назва». Некаторыя даследчыкі мяркуюць, што чалавек з такой мянушкай любіў многа пагаварыць і даць дакладную характарыстыку іншым. На падставе значэння «клятва, зарок» дапускаюць, што так маглі назваць абавязковага чалавека, які заўсёды добрасумленна выконваў свае абяцанні. Значэнне «волепрадвызначэнне» паслужыла падставай таго, што так маглі назваць чалавека-няўдзячна, лёс якога не складаўся належным чынам.

Прозвішча *Ёдка* паходзіць ад асабовага імя *Ёдас*, якое ў мінулым было шырокавядома на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага. Імя *Ёдас* этымалагічна звязана з літоўскімі словамі *juodas* «чорны», *joda* «свавольнік, гарэза». *Ёдка* адносіцца да ліку шляхецкіх прозвішчаў. Прадстаўнікі старажытнага шляхецкага роду *Ёдкаў* адносіліся да герба «Ліс», што пачынаўся ад лідскага баярына Марціна Ёдкі, якому ў 1546 годзе былі дараваны маёнткі.

СУЧАСНЫЯ НАРКЕВІЧЫ І ЁДКІ

У Якуба Наркевіча-Ёдкі было пяцёра дзяцей: тры сыны і дзве дачкі. Нашчадкі славутага вынаходніка жылі ў Польшчы.

Прозвішча *Наркевіч* на тэрыторыі Беларусі сустракаецца ў Баранавіцкім, Камянецкім, Кобрынскім, Маларыцкім раёнах Брэсцкай вобласці, Браслаўскім, Верхнядзвінскім раёнах Віцебскай вобласці, Астравецкім, Воранаўскім, Дзятлаўскім, Іўеўскім раёнах Гродзенскай вобласці, Бабруйскім, Быхаўскім, Крычаўскім раёнах Магілёўскай вобласці, Валожынскім, Вілейскім, Капыльскім, Маладзечанскім, Нясвіжскім, Пухавіцкім, Салігорскім, Старадарожскім, Уздзенскім раёнах Мінскай вобласці, горадзе Мінску. Аднакаранёвыя прозвішчы Нарко і Наркун адзначаюцца ў Докшыцкім раёне Віцебскай вобласці і ў Воранаўскім раёне Гродзенскай вобласці. На тэрыторыі Гродзеншчыны, Магілёўшчыны, Віцебшчыны і Міншчыны захаваліся тапонімы, матываваныя імем-мянушкай *Нарко*: *Наркавічы* (Свіслацкі раён), *Наркуны* (Воранаўскі, Лідскі раёны), *Наркі* (Чэрыкаўскі раён), *Норкавічы* (Пастаўскі раён), *Наркаўшчына* (Валожынскі раён).

Прозвішча *Ёдка* адносіцца да ліку малараспаўсюджаных: яно фіксуецца толькі ў Капыльскім раёне Мінскай вобласці. Аднакаранёвыя *Ёда* — у Дзятлаўскім раёне Гродзенскай вобласці, *Ёдчык* — у Шчучынскім раёне Гродзенскай вобласці, *Ёдзік* — у Астравецкім раёне Гродзенскай вобласці. Значна часцей гэтае прозвішча, а дакладней асабовае імя, сустракаецца ў складзе назваў населеных пунктаў: вёскі *Ёдзі* (Астравецкі раён Гродзенскай вобласці), *Ёдзічы* (Бераставіцкі раён Гродзенскай вобласці), *Ёдкі* (Лідскі раён Гродзенскай вобласці), *Ёдчыкі* (Івацэвіцкі раён Брэсцкай вобласці), *Ёдчыцы* (Клецкі раён Мінскай вобласці), *Ёдзішкі*, *Ёдаўцы*, *Ёды* (Браслаўскі, Пастаўскі, Шаркаўшчынскі раёны Віцебскай вобласці).

Ігар КАПЫЛОЎ

якія праводзіў Наркевіч-Ёдка, прывялі да адкрыцця электраграфіі, дазволілі вылучыць арыгінальную гіпотэзу электрычнай прыроды смерчу. Вучоны прапанаваў выкарыстоўваць метады электраграфіі для дыягностыкі захворванняў. Непадалёку ад маёнтка Наркевіч-Ёдка пабудавалі санаторый, дзе лячыліся паралізаваныя і нервовахворыя людзі. Ён вынайшаў спосаб лячэння нервовахворых электратокам (электратэрапія). З адкрыццямі нашага суайчынніка былі азнаёмыя вядучыя навуковыя цэнтры Заходняй Еўропы. На міжнародным кангрэсе ў Францыі ў 1900 годзе вучонаму было прысуджана званне прафесара электраграфіі і магнетызму.

Агульнапрызнаным вынаходнікам радыё лічаць Італьянскага інжынера Гульельма Марконі, які стварыў радыёпрыёмнік у 1895 годзе. У ЗША даказваюць, што першы радыёпрыёмнік стварыў Нікола Тэсла, які запатэнтаваў радыёперадатчык у 1893 годзе, а ў 1895 — радыёперадатчык. У Індыі першую радыёперадачу

целам дзявочага вучылішча ў Пецярбургу. Узначальваў Слуцкае чалавекалюбівае і Уздзенскае вольна-пажарнае таварыства.

Памёр Наркевіч-Ёдка ў Вене 6 лютага 1905 года. Цела нябожчыка было перавезена ў маёнтка Наднёман (Уздзенскі раён) і пахавана на сямейным могілніку.

ПАХОДЖАННЕ ПРОЗВІШЧА

Прозвішча *Наркевіч-Ёдка* адносіцца да ліку двайных. Першая частка прозвішча — *Наркевіч* — паходзіць ад імя-мянушкі *Нарок*. Існуе некалькі версій адносна этымалогіі гэтага імя-мянушкі. Паводле адной з версій, мянушка Нарок звязана з беларускім дзеясловам *наракаць* «выказваць крыўду на каго-, што-небудзь, незадавальненне кім-, чым-небудзь». Верагодна, такая мянушка ў далёкім мінулым замацавалася за сварлівым, заўсёды нечым незадаволеным чалавекам. Прыхільнікі другой версіі прасочваюць паходжанне гэтай мянушкі ад слова *нары*